

Η βία και η πολιτική στην σημερινή αυταρχική δημοκρατία*

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΕΛΗΟΛΑΝΗ ΜΕ ΤΟΝ
LUIGI FERRAJOLI

Στο άρθρο σου «Τρομοκρατία και κρίση του όψιμου καπιταλισμού» ανοίγεις την άποψη ότι η τρομοκρατία παίζει έναν αποσταθεροποιητικό ρόλο σε σχέση με την αριστερά. Αυτό ισχύει και γενικότερα για την πολιτική βία; Στην πραγματικότητα όμως η βία φαίνεται να κατέχει μία σοβαρή θέση όχι μόνον στην μαρξιστική θεωρητική παρά-

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Luigi Ferrajoli διδάσκει φιλοσοφία του δικαίου στο πανεπιστήμιο του Καμερνο. Ιορτυκό μέλος ένωσης των δικαστικών της νέας αριστεράς Magistratura Democratica, είναι συγχρόνως στέλεχος της Προλεταριακής Δημοκρατίας Ασχο,ειτ* κυριω Με το πρόβλημα της αυταρχικής οπισθοδρόμησης του κράτους: Απ τα διάφορα κειμε^α τον στην ,λική σημειώνουμε το δοκίμιο «Υπάρχει απ,προσωπευτ,κη δημοκρατία.» *ου δημ^{οαιέντησε} στα ελ^νικα στο: PDUP-A.O. «Πα το ΚΡTM,TM Σχο,είό, το Π, οικείο Κίνημα, το Κόμμα», εκδόσεις. «Στοχαστής». Αθήνα. 1979. Απο τονιδ,ο εκδοτι-TM οίκο πρόκειται να κυκλοφορήσουν σύντομα δυο συλλογές κείμενων του ιδιου συ/ρσ- Ψέα με τίτλο «Βία και Πολιτική» και «Αυταρχική Δημοκρατία και Κριτική της Πο,ιτι- «Κ». Η συνέντευξη αυτή δόθηκε στον Δημήτρη Δελ\ολΑνη στην Ρωμη τον Ιούνιο του 1983 αποκλειστικά για τα «Τετράδια»

όση, αλλά και σ' εκείνην των κοινωνικών συγκρούσεων. Πώς μπορούμε να υποθέσουμε έναν τύπο κοινωνικής σύγκρουσης που να μην χρησιμοποιεί την βία;

Λ.Φ. Ότι η τρομοκρατία είχε στην Ιταλία μία αποσταθεροποιητική λειτουργία μου φαίνεται αναμφίβολα, αν όχι τι άλλο παίρνοντας υπ" όψη τα αποτελέσματα: η τρομοκρατία λειτούργησε σαν αδρανοποιητικός παράγοντας που οδήγησε την ιστορική αριστερά πολιτική και πολιτιστική σε μία οπισθοδρόμηση αυταρχικού τύπου, αφού η ίδια, αντιλήφθηκε την τρομοκρατία σαν ένα φαινόμενο που στρεφόταν κυρίως εναντίον της. Η τρομοκρατία κατέστρεψε τα μαζικά κινήματα, ή τουλάχιστον συνέβαλε σημαντικά στον εκφοβισμό και στην περιθωριοποίηση τους, και ταυτόχρονα χρησίμευσε σαν όχι δευτερεύον επιχείρημα για την ανάπτυξη μιας αυταρχικής νομοθεσίας που έπληξε όχι μόνον την τρομοκρατία, αλλά πιο γενικά τις ελευθερίες του πολίτη. Λέω ότι χρησιμοποιήθηκε σαν επιχείρημα για την έκτακτη νομοθεσία, γιατί η νομοθεσία αυτή δεν θεσμοθετήθηκε μόνον για να καταπολεμηθεί το φαινόμενο αυτό: (το αποδεικνύει το γεγονός ότι η περίοδος έκτακτης νομοθεσίας εγκαινιάστηκε πριν κάνει την εμφάνιση της η τρομοκρατία το '74 εγκρίθηκε ο νόμος Ρεάλε εισήχθη η αστυνομική ανάκριση, ενώ η τρομοκρατία γεννήθηκε στην ουσία το 1976 σαν πανιταλικό και πολιτικά ανησυχαστικό φαινόμενο). Αυτό αν κρίνουμε απ' τα αποτελέσματα. Στο θεωρητικό επίπεδο βέβαια το πρόβλημα είναι πιο σύνθετο ακριβώς γιατί είναι αλήθεια ότι υπάρχει μία σοβαρή θεωρητική παράδοση της αριστεράς που θεωρεί τη βία σαν ένα αναντικατάστατο εργαλείο μετασχηματισμού. Πρέπει όμως να είμαστε πιο ακριβείς. Η θεωρητική και η ιδεολογική παράδοση του εργατικού κινήματος πάντα αρνήθηκε την επαναστατική αξία της τρομοκρατίας, νοούμενης σαν βίαιης ένοπλης πρωτοβουλίας απομονωμένων πρωτοποριών που δεν έχουν κανέναν δεσμό με απελευθερωτικά μαζικά κινήματα. Χωρίς να αναφέρουμε τον Λένιν, νομίζω ότι αποτελεί τώρα πια μία θεωρητική κοινοτυπία του εργατικού κινήματος η άρνηση της τρομοκρατίας με την μορφή που έλαβε στην Ιταλία, σαν εργαλείο πολιτικής πάλης. Υπάρχει όμως στην παράδοση του εργατικού κινήματος μία αξία που αποδίδεται στη βία, σαν «μαμή της ιστορίας» όπως έλεγε ο Μαρξ, ή τέλος πάντων σαν μορφή των μαζικών αγώνων, που δεν είναι εξακριβωμένο αν θεωρείται απαραίτητη ή σε κάποιο βαθμό αντικειμενικά παρούσα στα μεγάλα κινήματα αγώνα. Υπάρχει επίσης μία παράδοση, που εγώ θεωρώ γιακοθίνικη, στην κουλτούρα, στον θεωρητικο-πολιτικό στοχασμό του εργατικού κινήματος, που απ' τη μία έρχεται σε αντίθεση, τουλάχιστον στις πιο ορθόδοξες μορφές της, με το πιο επίκαιρο και το πιο επιστημονικό μέρος της σκέψης του Μαρξ, κι απ' την άλλη προορίζεται να γίνει αντικείμενο νέων επεξεργασιών.

Πρέπει να κάνουμε έναν πολύ σαφή διαχωρισμό μεταξύ της πολιτικής και της κοινωνικής βίας. Η κοινωνική βία είναι εκείνη που όχι μόνον εκφράζεται στους μαζικούς αγώνες, αλλά γενικά είναι μία βία που δεν επιδιώκεται σαν αυτοσκοπός αλλά ασκείται *de facto*, σαν αναπόφευχτο προϊόν των μεγάλων κινήματων των μαζών. Αναφέρομαι σε μορφές αγώνα όπως η περιφρούρηση των τόπων εργασίας, ή ορισμένες υλικές ζημιές που μπορεί να σημειωθούν κατά την διάρκεια διαδηλώσεων. Άλλο πράγμα είναι η πολιτική βία, μία προγραμματική, κατά κάποιον τρό-

πο στρατηγική, βία. Αυτού του είδους η βία δεν έχει καμία πιθανότητα επαναστατικής επιτυχίας στις χώρες του προηγμένου καπιταλισμού και επί πλέον μου φαίνεται ότι έρχεται σε αντίθεση με ένα πρότυπο σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο, αφού η στρατηγική βία παραμένει πάντα δέσμια μίας κουλτούρας που βασίζεται στις αξίες της ισχύος, σε μίαν ιεραρχική αντίληψη της κοινωνίας (υπάρχει πάντα αυτός που αποφασίζει την χρήση της βίας κι αυτός που την εκτελεί, αυτός που την ασκεί κι αυτός που την υφίσταται). Αντίθετα με έναν κάποιο ιδεολογικό που χαρακτήρισε την ιστορία του εργατικού κινήματος νομίζω ότι στην πράξη η ιστορία αυτή είναι μία μεγάλη ιστορία μη-θίαιων αγώνων. Αντίθετα απ' αυτά που λέγονται συνήθως, η κυρίαρχη μορφή εργατικού αγώνα, η απεργία, είναι μία μη-θίαιη μορφή πάλης, καθώς επίσης μη-βίαιες είναι και οι παρεμποδίσεις της κυκλοφορίας, τα σιτ-ιν, οι καταλήψεις σπιτιών και εργοστασίων, οι αυξο-μειώσεις των λογαριασμών ή των ενοικίων, οι διάφορες μορφές αυτο-προστασίας των εργατών. Φυσιολογικά ήταν πάντα μη-βίαιες μορφές αγώνα. Βέβαια στις μεγάλες διαδηλώσεις μπορεί να εκδηλωθούν ορισμένα βίαια περιστατικά που δεν μειώνουν την αξία των αγώνων αυτών τόσο όσο αποτελούν αντικειμενική έκφραση ριζοσπαστισμού και σύγκρουσης.

Σ' αυτούς τους αγώνες το στοιχείο που τους καθιστά πιο αποδοτικούς είναι η δύναμη τους, η συναίνεση, το μαζικό στοιχείο τους παρά ο βίαιος χαρακτήρας τους. Έχω την εντύπωση ότι στην αξιολόγηση ή στον χαρακτηρισμό σαν βίαιων περιστατικών που αποτελούν απλά εκδήλωση ισχύος παρουσιάζεται μία περιέργη ομοψυχία μεταξύ της δεξιάς και της άκρας αριστεράς: είναι γνωστό ότι και η δικαστική εξουσία θεωρεί βία την περιφρούρηση ή την κατάληψη ή οποιαδήποτε μορφή υλικών καταστροφών. Εγώ αντίθετα όταν μιλώ για βία αναφέρομαι σ' εκείνη που στρέφεται εναντίον προσώπων, στην αιματηρή βία, δηλαδή σ' εκείνη που εντοπίζει σε ένα πρόσωπο τον ταξικό αντίπαλο, που πρέπει να πληγεί με το σκεπτικό ότι πλήττοντας τα πρόσωπα αλλάζει ο συσχετισμός δυνάμεων, αλλάζει δήθεν η ταξική δομή της κοινωνίας. Αυτού του είδους η βία είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, εκτός αν βρισκόμαστε σε επαναστατικές περιόδους όπου πάλι παίρνει ένα δευτερεύοντα επικουρικό χαρακτήρα.

ΛΑ: Μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής αριστεράς όμως γεννήθηκε στην βάση βία/ων ιστορικών γεγονότων, η γαλλική επανάσταση η Κομμούνα, η οκτωβριανή επανάσταση, όπου υπήρξε μία συγκεκριμένη βία εναντίον συγκεκριμένων προσώπων, εκτε/χσεις, απαγ/ονισμοί, εμφύλιοι πό/χοι...

Λ.Φ. :Πρόκειται για επαναστάσεις όπου το παλιό καθεστώς κατέρρευσε κάτω απ' την πίεση της ισχύος του επαναστατικού κινήματος, όπου η Γκιλοτίνα κι η επαναστατική τρομοκρατία έπαιξαν έναν αποφασιστικά συμπληρωματικό ρόλο. Ιδιαίτερα τον Οχτώβρη: ο Οχτώβρης ήταν μία επανάσταση που δεν πραγματοποιήθηκε δια μέσου των τουφεκισμών, των συγκρούσεων στους δρόμους. Αντίθετα ήταν ένας μεγάλος, ίσως περισσότερο από την γαλλική επανάσταση, μετασχηματισμός κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων που εκδηλώθηκε χάρη στην πίεση του προλεταριάτου της Πετρούπολης το στοιχείο της τρομοκρατίας, ή ο ίδιος ο τουφεκισμός του τσάρου, ήταν γεγονότα που εκδηλώθηκαν αργότερα, όταν προέκυψαν

ανάγκες υπεράσπισης της επανάστασης. Αυτή η υπεράσπιση βρίσκεται περίπου στο ίδιο επίπεδο με την υπεράσπιση της νέας δημόσιας τάξης, σε σχέση και με τις εξωτερικές επεμβάσεις. Ακριβώς όμως αυτή η ιδεολογική φενάκη που καθιστούσε αυτή την βία, που εκδηλώθηκε ύστερα από την επανάσταση, όχι ένα συγκυριακά αναγκαίο στοιχείο για να υπερασπιστεί η ήδη νικηφόρα επανάσταση από εξωτερικές επεμβάσεις, χρησιμοποιήθηκε σαν κάλυψη, σαν νομιμοποίηση των τρομοκρατικών εκφυλισμών του σοβιετικού κράτους: ο σταλινισμός νομιμοποιήθηκε ακριβώς με την θεωρία της διαρκούς πάλης των τάξεων στους κόλπους του κράτους, με την επινόηση του «αόρατου εχθρού που καιροφυλακτεί» που κατέστησε εχθρούς σχεδόν όλους εκείνους που είχαν κάνει την επανάσταση.

Υπάρχουν τρομεροί κίνδυνοι στον «βιολεντισμό», στην θεωρία της βίας σαν εργαλείο της επανάστασης, όχι μόνον για τις καταστροφές και τις ήττες που μπορεί να προσφέρει στο εργατικό κίνημα σε μία φάση του αντικαπιταλιστικού αγώνα για κοινωνικό μετασχηματισμό, αλλά κυρίως στην φάση που ακολουθεί αυτόν τον μετασχηματισμό. Ο Οχτώθρης απ' αυτή την άποψη αποτελεί ένα κλασικό παράδειγμα, αλλά θα μπορούσα ν' αναφέρω κι άλλα, την Κούβα, το Βιετνάμ κτλ. Αυτή η «θιολεντιστική» παράδοση ανήκει κατά την γνώμη μου ολοκληρωτικά στον γιακωβινισμό, έχει αστικές και ελιτιστικές καταβολές. Πριμοδοτεί το θεσμικό επίπεδο - αυτό μπορεί να φανεί παράδοξο γιατί η βία παρουσιάζεται σαν εργαλείο ανατροπής του κράτους, μόνον που έχει πάντα την τάση να τυποποιείται, να οργανώνεται σαν αντι-κράτος, σαν διαχωρισμένη πολιτική.

Μ' αυτήν την έννοια, η κοινωνική βία, αυτή δηλαδή που δεν αποτελεί μέσο για έναν επαναστατικό σκοπό, δεν εμπεριέχει ούτε ένα πρόγραμμα κι ακόμη λιγότερο μία αξία, αλλά υπάρχει σαν απλό δεδομένο, αποτελεί κάτι το πολύ διαφορετικό από την πολιτική βία.

\.Α.: Απ' την άλλη όμως ακριβώς η υπόθεση που υποστηρίζεις της αυταρχικής οπισθοδρόμησης του κράτους προϋποθέτει μία μεγαλύτερη ένταση, μία μεγαλύτερη βία στις σχέσεις μεταξύ κράτους και πολίτη. Μ' αυτή την έννοια η κοινωνική βία είναι επακόλουθο ή αιτία της αυταρχικής οπισθοδρόμησης;

Α.Φ.: Θεωρώ ότι αυτά τα δύο φαινόμενα αλληλοσυνδέονται. Στην Ιταλία η έκτακτη νομοθεσία, - που είναι εν μέρει κάτι το διαφορετικό από την κρατική θία που εκφράζεται κυρίως στην συχνά παράνομη αστυνομική και δικαστική καταστολή - και γενικότερα αυτή η διαδικασία υποβάθμισης και παρακμής της νομιμότητας, άρχισε πριν εμφανιστεί το τρομοκρατικό φαινόμενο, όταν η δεξιά που συσπειρώθηκε το '74-'75 γύρω απ' τον Φανφάνι εξαπέλυσε μίαν εκστρατεία εναντίον της «διάχυτης εγκληματικότητας». Η τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε αργότερα σαν νομιμοποίηση και επιτάχυνση αυτής της διαδικασίας. Η κοινωνική βία, όταν δεν είναι πολιτική, αποτελεί πάντα ένα φαινόμενο αυθόρμητης άμυνας κι αντίστασης, χωρίς προγραμματικά και στρατηγικά στοιχεία. Πιο συγκεκριμένα τα κινήματα έχουν ανάγκη από χώρους αυτοδιάθεσης, ύπαρξης. Οι αστυνομικές έφοδοι, οι αυταρχικές επεμβάσεις δεν μπορούν παρά να προκαλέσουν αντίσταση. Η κοινωνική βία λοιπόν πολύ συχνά στην κυριολεξία προκαλείται. Αυτό το γεγονός όμως θεσμοθέτησε ένα τελετουργικό πρότυπο αντιπαράθεσης μεταξύ της κοινωνι-

κής και της αστυνομικής βίας. Έτσι συχνά σαν προληπτικό μέτρο εναντίον της αστυνομικής βίας πολλοί πήγαιναν στις διαδηλώσεις με τις μολότωφ, κι αυτό ήταν κατά την γνώμη μου ένα από τα πιο σοβαρά λάθη. Το 77 στην Ιταλία συνέβησαν στην πτώση του κινήματος ορισμένοι τομείς του που προκαλούσαν την επέμβαση της αστυνομίας χρησιμοποιώντας μολότωφ, όπλα κτλ. Κατά κάποιον τρόπο σ' αυτή την περίπτωση βρισκόμασταν μπροστά σε μία πολιτική κι όχι κοινωνική βία, μία βία που διείσδυε στα κινήματα απ' έξω, κι όποιος την ασκούσε αναλάμβανε σοβαρές ευθύνες μπροστά στο κίνημα.

Δ.Δ: *Αναφέρεσαι στον χώρο της Αυτονομίας. Την στιγμή αυτή εσύ, όπως και πολλοί άλλοι που δεν ανήκουν σ' αυτόν τον χώρο, δίνεις μία μάχη για την υπεράσπιση του Τόνι Νέγκρι και των συντρόφων του εναντίον των, στην πλειοψηφία αβάνισμων, κατηγοριών που τους απαγγέλλονται'. Την ίδια στιγμή όμως θεωρείς ότι είναι αναγκαίο να καταλογιστούν σ' αυτούς τους ηγέτες της Αυτονομίας, όχι βέβαια νομικές, αλλά πολιτικές ευθύνες;*

Α.Φ.: Είναι δύσκολο να μπει κανείς σε πολεμική με συντρόφους που βρίσκονται στην φυλακή, προσωπικά προτίμησα να το κάνω πριν φυλακιστούν. Θεωρώ ότι υπήρξε μία υπερβολή στην απόδοση και τις πολιτικές ευθύνες (αφήνω κατά μέρος τις δικαστικές που κατά μεγάλο μέρος αποτελούν μία επινόηση των εισαγγελιών. Αυτοί οι κατηγορούμενοι θεωρητικοποίησαν μεν ένα πρότυπο βίας, αλλά αυτά τα φαινόμενα παράγονταν με την σειρά τους χάρη σε ορισμένους αντικειμενικούς μηχανισμούς, που είναι παρόντες στα κινήματα. Μηχανισμοί που αποτελούν βέβαια δυναμικές της πολιτικής υποκειμενικότητας, αλλά δεν εξαρτώνται ασφαλώς από την βούληση κάποιου διανοούμενου. Στο πολιτικό επίπεδο μπορούμε βέβαια να πούμε ότι μέσα στον χώρο της Αυτονομίας και θεωρητικά και πρακτικά διαμορφώθηκε ένα πρότυπο πολιτικής βίας, κυρίως γιατί παρουσιαζόταν σαν τεχνητή μίμηση σαν θεατρική παράσταση της κοινωνικής βίας, που συνοδευόταν από ισχυρά αισθητικά στοιχεία, η ηδονή της βίας σαν αυτοσκοπός η αξία της συμβολικής χειρονομίας. Ένας αισθητισμός της βίας (αυτή τη φορά ολοκληρωτικά ξένος με την παράδοση του εργατικού κινήματος) που κατάγεται από ορισμένες ακτιβιστικές, θιολεντιστικές παραδόσεις που είναι παρούσες στα μαζικά κινήματα της δεξιάς και της αριστεράς και που όμως για πρώτη φορά θεωρητικοποιήθηκε απ' τα αριστερά. Μ' αυτήν την έννοια στους κόλπους του κινήματος εμφανίστηκαν αυτά τα στοιχεία αθανγκαρντισμού, όπου ένας τομέας έχει την τάση να επιβάλλει ένα τελετουργικό σχήμα πολιτικής βίας, σαν ο στόχος να ήταν όχι η εκδήλωση δύναμης αλλά η άσκηση της βίας, στις δυναμικές του κινήματος.

Όμως, επαναλαμβάνω, όλα αυτά πρέπει να συνοδεύονται από μία διευκρίνιση: αυτό το φαινόμενο δεν έχει καμία σχέση με την τρομοκρατία, ούτε στο επίπεδο των πεπραγμένων, ούτε σ' εκείνο της ιδεολογίας και της κουλτούρας. Η τρομοκρατία είναι κάτι το τελείως διαφορετικό: είναι το συνομωτικό πρότυπο βίας, είναι η βία σαν μέσο για την κατάληψη της εξουσίας, κι όχι η βία σαν αξία, ή, όπως έλεγαν οι θεωρητικές επεξεργασίες της Αυτονομίας, η βία σαν αυτο-αξιοποίηση, η αξία της παράβασης καθεαυτό. Η τρομοκρατική παράδοση αντίθετα, των Ερυθρών Ταξιαρχιών είναι μία τυπικά σταλινική παράδοση, τυπικά «μ-λ».

Ο συσχετισμός λοιπόν που γίνεται στην δίκη της υπόθεσης «7 του Απρίλη» μεταξύ των κατηγορούμενων και της τρομοκρατίας είναι ανυπόστατη από κάθε οπτική γωνία. Το μόνο που θα μπορούσαμε να πούμε, αλλά πραγματικά θα μπορούσαμε να πούμε το ίδιο για όλο το εργατικό κίνημα, είναι ότι ένας κάποιος βιολεντισμός που οι κατηγορούμενοι εξέφρασαν σε πολιτικο-πολιτιστικό επίπεδο ενδεχομένως να πρόσφερε το έδαφος πάνω στο οποίο ωρίμασαν επιλογές νέων που ανήκαν στον πολιτικά ευάλωτο χώρο της νεανικής αποσύνθεσης, που ήταν ήδη εκτεθειμένοι και στην επιρροή της τρομοκρατίας. Αλλά πρέπει να προσθέσω ότι θεωρώ μία από τις μεγαλύτερες αδικίες, κάτι που πρέπει να κάνει την χώρα μου να ντρέπεται, το ότι επινοήθηκαν διασυνδέσεις μεταξύ της τρομοκρατίας, και όχι μόνον της κοινωνικής βίας, αλλά και εκείνης της πολιτικής βίας που εκδηλωνόταν στις διαδηλώσεις και που εξέφραζε και θεωρητικοποιούσε η Αυτονομία.

Δ.Α.: Έχω την Εντύπωση δηλαδή ότι δίνεις μία αφνητική απάντηση το ερώτημα που είχε απασχολήσει στα τελευταία χρόνια πολλούς στην Ιταλία, αν υπήρξε δηλαδή μία διασύνδεση μεταξύ των τρομοκρατικών οργανώσεων και της λεγόμενης «δεύτερης κοινωνίας»...

Λ.Φ.: Το πρόβλημα αυτό είναι περισσότερο κοινωνιολογικό παρά πολιτικό, γιατί μας αναγκάζει να εξετάσουμε και άλλα συστατικά που βρίσκονται στις ρίζες της τρομοκρατίας και που δεν είναι ιδεολογικά ή πολιτικά, αλλά αντίθετα ανάγουν στο τεράστιο πρόβλημα της κοινωνικο-πολιτικής κρίσης που διαπερνά την Ιταλία, την πολιτική κρίση της αριστεράς που ξαφνικά αντέστρεψε την ταυτότητα της. Το '75 η επιτυχία της αριστεράς πραγματοποιήθηκε κάτω απ' τον αστερισμό της αλλαγής, του μετασχηματισμού, που θεωρούνταν εφικτός αφού όλη η ιστορία των προηγούμενων χρόνων χαρακτηρίζονταν από μία τεράστια επαναστατική ένταση. Αντίθετα η επιλογή της εθνικής αλληλεγγύης βιώθηκε από ευρύτατους τομείς του προλεταριάτου και του υπο-προλεταριάτου που πολιτικοποιήθηκαν από χρόνια αγώνα και ιδεολογίας, σαν μία κατάρρευση κάθε προοπτικής, σαν εμπαιγμός. Η ιστορική αριστερά εκείνα τα χρόνια ενορχήστρωσε μία σωστική επιχείρηση της Χριστιανοδημοκρατίας που βυθίζονταν σε μία βαθιά κρίση, και επομίστηκε ρόλους και πολιτικές λειτουργίες που ανήκαν παραδοσιακά στη δεξιά φτάνει να σκεφτούμε την πολιτική γύρω απ' το πρόβλημα της δημόσιας τάξης (που ήταν εξ άλλου και η πολιτική πρωτοβουλία γύρω απ' την οποία περισσότερο χαρακτηρίστηκε η συμμετοχή του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος στην κυβερνητική πλειοψηφία). Όλα αυτά βιώθηκαν τραυματικά από μέρους της πλειοψηφίας των αριστερών κι αν σε ορισμένες περιπτώσεις προκάλεσαν τρασφορμιστικές αντιδράσεις, ανακατατάξεις και αναθεωρήσεις, σε άλλους άμπωτη, παθητικότητα, κούραση, ήταν εύκολο να προβλεφτεί ότι καμιά χιλιάδα από περισσότερο ή λιγότερο παράφρονες θα έκαναν επικίνδυνες επιλογές.

Δεν θέλω να υπάξει η υποψία ότι κατά οποιονδήποτε τρόπο τους δικαιολογώ. Πάντα θεωρούσα την τρομοκρατία μία απ' τις πιο ευτελείς μορφές πολιτικού αγώνα, ακριβώς γιατί αυτή η συμβολική αντικατάσταση των θεσμικών και κοινωνικών δομών με τα συγκεκριμένα πρόσωπα, είναι για εμένα, μία απ' τις πιο βάρβαρες και τις πιο ανήθικες μορφές πολιτικού αναλφαβητισμού. Οποιοδήποτε σχέδιο σο-

σιαλιστικού μετασχηματισμού πρέπει να βασίζεται στον σεβασμό της ανθρώπινης ζωής και του αντίπαλου, ο φιλελεύθερος σοσιαλισμός εξάλλου βασίζεται ακριβώς στον σεβασμό όχι μόνον της ζωής αλλά και της πολιτικής ταυτότητας του αντίπαλου που πρέπει να συνεχίζει να είναι σε θέση να εκφράζεται.

Ένα από τα σημεία, το πιο σοβαρό ίσως, αυτής της κρίσης ταυτότητας της αριστεράς, είναι η διανοητική παραίτηση των κομμάτων της αριστεράς, που, ίσως ακριβώς χάρις σ' αυτήν την κακιά συνείδηση τους, εγκατέλειψαν κάθε προσπάθεια να καταλάβουν τις αιτίες της κρίσης που παρήγαγαν την τρομοκρατία και περιορίστηκαν στους αφορισμούς. Δεν θέλησαν να αντιμετωπίσουν τα αίτια που βρίσκονταν στην βάση αυτής της ξαφνικής ανάδειξης του τρομοκρατικού φαινομένου σε τόσο ευρεία κλίμακα: η ιταλική τρομοκρατία ήταν η πιο ισχυρή της δυτικής Ευρώπης, σε μία χώρα που δεν χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα βίαιες παραδόσεις. Μπροστά σ' αυτά τα ερωτηματικά οι ιταλοί διανοούμενοι απλώς δαιμονοποίησαν το φαινόμενο, το μετακίνησαν στην σφαίρα του αλλογενοῦς, προφανώς γιατί καταλαβαίνοντας το θα ήταν αναγκασμένοι να ξεκαθαρίσουν τους λογαριασμούς τους με τις ευθύνες τους.

Δ.Α.: Ποιες είναι αυτές συγκεκριμένα;

Α.Φ.: Είναι καθαρά πολιτικές ευθύνες, η υπερπολιτική συμπεριφορά, ο τρασφορισμός, που αποτελεί χαρακτηριστικό και της αριστεράς της Ιταλίας. Το σχέδιο

Το σχέδιο του Mim Uykusuz είναι παρμένο από το τούρκικο περιοδικό «Somut».

της εθνικής αλληλεγγύης, που ήταν οπωσδήποτε αντιδημοκρατικό -κι αυτό ανοίγει μία τεράστια συζήτηση γύρω απ' το πρότυπο κοινωνίας που κατά κάποιον τρόπο προεικόνιζε, μία κοινωνία χωρίς αντιπολίτευση, χωρίς πολιτική σύγκρουση-πέρα λοιπόν από την κρίση που μπορούμε να δώσουμε σ' αυτήν την εμπειρία που ενοποίησε τα κόμματα στις κορυφές του κράτους, που αφαίρεσε την αντιπροσωπευτικότητα και τη νομιμοποίηση της έκφρασης στα ανταγωνιστικά συμφέροντα που δεν αποδέχονταν τις διαμεσολαβήσεις, ήταν μία πολιτική μορφή που αποκλείει από τα πλαίσια της την σύγκρουση και την διαλεκτική. Έλεγα, ότι, εκτός απ' αυτά τα στοιχεία, υπάρχει και η μέθοδος με την οποία έγινε αυτή η επιλογή που ήρθε εξ' ολοκλήρου από τα πάνω· δημοσιεύτηκε ένα άρθρο του Μπερλινγκουέρ πίσω απ' το οποίο συσπειρώθηκε μεγάλο μέρος των διανοούμενων και των πολιτικών με τελείως υποτελή τρόπο, χωρίς καμία συζήτηση στην βάση. Τόσο που για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα πολλοί και μέσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα θεωρούσαν τον ιστορικό συμβιβασμό κάτι σαν μία διπλή αλήθεια, μία, πανούργα επινόηση που αποδεκάτιζε τα νότα της Χριστιανοδημοκρατίας από τα δεξιά ενώ «μείς στην πραγματικότητα θέλουμε την αλλαγή, τις μεταρρυθμίσεις κτλ.» Η μέθοδος αυτή, κοντά στα περιεχόμενα, προκάλεσε την απομάκρυνση όλων των κοινωνικών τομέων που είχαν μπει στο περιθώριο, που είχαν αποκλειστεί από την πολιτική διαμεσολάβηση και το αποτέλεσμα είναι η σημερινή παθητικότητα της αριστεράς, η κατακόρυφη αύξηση των αποχών στις εκλογές, η απώλεια μίας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ του ψηφοφόρου και του κόμματος του.

Δ.Δ.: *Κατά την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου ο Μπερλινγκουέρ κατήγγειλε την ύπαρξη ενός παλινорθωτικού σχεδίου, αντιδραστικού τύπου, που προωθεί η Χριστιανοδημοκρατία και οι πιο επιθετικοί τομείς του επιχειρηματικού κόσμου που συσπειρώθηκαν πλάι της. Συμφωνείς με αυτή την ανάλυση;*

Λ.Φ.: Ναι, είμαι πεισμένος ότι δεν χρειάζονται ρήξεις για μία νίκη της δεξιάς στην Ιταλία. Σίγουρα σήμερα η δεξιά είναι επιθετική, πολύ πιο ισχυρή σε σχέση με το παρελθόν, χάρη κυρίως στην πολιτική της αριστεράς που έκανε το παν για να ξεπεράσει η Χριστιανοδημοκρατία την κρίση της. Κι όλα τα χρόνια που ακολούθησαν απ' το '75 και δώθε ήταν χρόνια παλινόρθωσης. Σήμερα η Χριστιανοδημοκρατία μπορεί και παρουσιάζεται με μία πολύ πιο ισχυρή πολιτική ταυτότητα, σαν αναμφισβήτητο τώρα πια κόμμα της τάξης των βιομηχάνων (διαψεύδοντας οικτρά τις αυταπάτες του Κράξι να την αντικαταστήσει σ' αυτή την λειτουργία) με μία πολιτική γραμμή ρητής και καθαρής αντεργατικής παλινόρθωσης και καπιταλιστικής αναδιοργάνωσης της παραγωγής. Είναι φανερό ότι η νίκη της δεξιάς θα μπορούσε και να μεταφραστεί σε μία αλλαγή του θεσμικού πλαισίου, χωρίς όμως ρήξη, χωρίς να καταφύγουν σε μία δεύτερη δημοκρατία.

Το σήμα κινδύνου που έσειε ο Μπερλινγκουέρ είναι μονομερές, με την έννοια ότι η παλινόρθωση κατά την γνώμη μου έχει ήδη πραγματοποιηθεί κατά ένα μεγάλο μέρος. Η ιταλική εργατική τάξη ηττήθηκε συντριπτικά τα τελευταία χρόνια. Η αριστερά και το συνδικαλιστικό μέτωπο έδειξαν μία τελείως παθητική στάση σε μία σειρά από ζητήματα που έθετε επί τάπητος η εργοδοσία, πλήττοντας κυρίως το ημερομίσθιο. Σ' ότι αφορά την κινούμενη κλίμακα, ένα δημοψήφισμα που είχε

προωθήσει το 1982 η Προλεταριακή Δημοκρατία και που σύμφωνα με τις προβλέψεις θα είχε επιτυχία, ακυρώθηκε από το Κοινοβούλιο με έναν από τους πιο φανερά αντισυνταγματικούς ελιγμούς της ιστορίας της Δημοκρατίας. Είναι ένα σημάδι ανευθυνότητας της αριστεράς γιατί μία επιτυχία του δημοψηφίσματος αυτού θα αποτελούσε ένα γερό επιχείρημα στην υπεράσπιση της αυτόματης τιμαριθμικής αναπροσαρμογής.

Ύστερα υπάρχει αυτή η επίθεση εναντίον της απασχόλησης, η κατακόρυφη επιδείνωση των συνθηκών εργασίας στα εργοστάσια και χίλια άλλα ενδεικτικά στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η ιταλική εργατική τάξη υπέστη μία ιστορική ήττα στα τελευταία χρόνια.

Δ.Δ.: Μπορεί να γίνει ένας ιστορικός παραλληλισμός μεταξύ της σημερινής αυταρχικής οπισθοδρόμησης των κρατικών θεσμών και μιας παρόμοιας διαδικασίας στην δεκαετία του '30 στην Ευρώπη; Τότε η Τρίτη Διεθνής είχε επεξεργαστεί την θεωρία της «φασιστικοποίησης» του κράτους. Εσύ αντίθετα αποφεύγεις να χρησιμοποιήσεις αυτόν τον όρο. Γιατί;

Λ.Φ.: Η φασιστικοποίηση, και στην εκδοχή της του «σοσιαλφασισμού» βασιζόταν σε ένα υπερβολικά στοιχειώδες σχήμα της πολιτικής αντιπαράθεσης και των πιθανών θεσμικών εναλλακτικών λύσεων. Υποστήριζε δηλαδή ότι ο καπιταλισμός δεν μπορεί παρά να εκφυλιστεί σε φασισμό διότι είναι τέτοια η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που ή καταστέλλονται βίαια δια μέσου της φασιστικής μορφής κράτους, ή ξεσπά η επανάσταση. Είναι μία υπόθεση που αποκλείει την σοσιαλδημοκρατία, το *Welfare State*, το θεσμικό σχήμα των σύγχρονων αναπτυγμένων δημοκρατιών. Η υπόθεση της Τρίτης Διεθνούς διαψεύστηκε κατά το 100% απ' όλη την δυτική εμπειρία, διότι υπήρξε μεν ο φασισμός στην Ιταλία και στην Γερμανία, αλλά η τυπική μορφή της δυτικής δημοκρατίας επικράτησε κάτω από ένα σοσιαλδημοκρατικό φιλελεύθερο-δημοκρατικό σχήμα, ενώ ο φασισμός εκδηλώθηκε κυρίως στις χώρες του Τρίτου κόσμου, έχω στον νου μου την Λατινική Αμερική, ή μ.ε. πραξικοπήματα, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, που αποτελούν μία μεταβατική ρήξη στην θεσμική στρατηγική του κάθε κράτους.

Αντίθετα η μορφή της αυταρχικής δημοκρατίας είναι τελείως διαφορετικής φύσης. Πρόκειται για μία πολιτική μορφή που δεν βασίζεται τόσο στην ισχύ (απ' αυτή την άποψη ούτε ο κλασικός φασισμός βασιζόταν τόσο στην ισχύ όσο στην συναίνεση που εκφραζόταν προς το μοναδικό κόμμα, προς τον χαρισματικό ηγέτη) όσο σε μία ουσιαστική εκκένωση του δημοκρατικού παιχνιδιού: παραμένει ο κομματικός πλουραλισμός, ο ανταγωνισμός και η αγορά της ψήφου, αλλά η αγορά αυτή (με την έννοια που δίνει στην λέξη ο Σουμπέτερ) τελετοποιείται, χάνει κάθε περιεχόμενο. Ο εκλογέας δεν καλείται ν' αποφανθεί γύρω από συγκεκριμένες εναλλακτικές λύσεις, αλλά απλώς να εκφράσει συναινήσεις μέσα σ' ένα πολύ προκαθορισμένο και περιορισμένο πλαίσιο επιλογών. Έτσι η αυταρχική δημοκρατία αποκλείει την νομιμότητα κάθε εναλλακτικού κινήματος. Νομίζω ότι η πρόσφατη ιστορία της Ιταλίας είναι παραδειγματική: παρόλο που το Κομμουνιστικό Κόμμα είναι μία μεγάλη πολιτική δύναμη κρατήθηκε έξω απ' την κυβέρνηση ακριβώς εξ αιτίας του «μη δημοκρατικού χαρακτήρα του» και πιθανόν ο ιστορικός συμβιθα-

σμός να ήταν οι συμπληγάδες που έπρεπε να διασχίσει, αλλοιώνοντας την ταυτότητα του και προκαλώντας εκείνα τα τραύματα για τα οποία μιλούσαμε, ακριβώς για να νομιμοποιηθεί σαν παράγοντας εσωτερικός στο δημοκρατικό σύστημα, απο-νομιμοποιώντας ταυτοχρόνως όσους αντιτάσσονταν σ' αυτήν την νέα πορεία του.

Η σύγχρονη καπιταλιστική δημοκρατία είναι λοιπόν ένα σύστημα που αποκλείει, σαν αντιδημοκρατικές και παράνομες, τις εναλλακτικές λύσεις σε σχέση με το σύστημα και παρουσιάζει την τάση να διαμορφώνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των κομμάτων σαν έναν ανταγωνισμό που ποτέ δεν αμφισβητεί τα κεντρικά κομβικά σημεία του. Το *De facto* αποτέλεσμα είναι ότι στην ουσία οι μάζες καλούνται να νομιμοποιήσουν με την ψήφο τους την λειτουργία αυτή, με την έννοια ότι η ψήφος καταντά μία απλή έκφραση όχι επιλογής, αλλά προσκόλλησης σε μία πολιτική προσφορά που έχει προδιαγραφεί με άκαμπτο τρόπο. Σε αυτά τα συστήματα υπάρχουν χώροι εξασφαλισμένης ελευθερίας μόνον εφόσον δεν είναι ασυμβίβαστοι με τις υπάρχουσες καπιταλιστικές δομές. Στην Ιταλία είχαμε αυτή την μεγάλη περίοδο αγώνων που ήταν μία στιγμή επιβολής της *De facto* ελευθερίας και που στις απαρχές της παρήγαγε και ορισμένες περιορισμένες θεσμικές αλλαγές. Αναφέρομαι στο Καταστατικό των Εργαζομένων (*Statuto dei Lavoratori*)² και σ' ορισμένες μεταρρυθμίσεις του ποινικού κώδικα κι εκείνου της ποινικής δικονομίας. Η παλινόρθωση που ακολούθησε όμως περιόρισε ξανά αυτούς τους χώρους.

Δ.Α.: *Ο Κορνήλιος Καστοριάδης υποστηρίζει ότι η πιο πιθανή διέξοδος αυτής της αυταρχικής οπισθοδρόμησης της δημοκρατίας στην Δύση είναι το γραφειοκρατικό σύστημα των χωρών υπαρκτού σοσιαλισμού. Συμφωνείς με αυτού του τύπου την ανάλυση;*

Λ.Φ.: Ναι, μου φαίνεται ότι υπάρχει αυτός ο κίνδυνος, παρόλο που τα ανατολικά καθεστώτα παρουσιάζουν μία πολύ πιο άκαμπτη όψη απ' τα δικά μας, ακριβώς διότι τα μαζικά αντιπολιτευτικά κινήματα, εκτός βέβαια από χώρες σαν την Πολωνία που περιοδικά υφίστανται μεγάλες στιγμές κοινωνικής ρήξης, είναι ιδιαίτερα ευάλωτα και περιορισμένα. Σίγουρα όμως η προοδευτική απώλεια αντιπροσωπευτικότητας της πολιτικής σε σχέση με αντικρουόμενα συμφέροντα, όπως εμφανίζεται στις δυτικές δημοκρατίες, (άρα τα κόμματα της αριστεράς που σιγά σιγά γίνονται εθνικά, λαϊκά, υπερταξικά) τόσο όσο επιτρέπει την νομιμοποίηση αυτών των κομμάτων άλλο τόσο βάζει σε κρίση την πολιτική διαμεσολαβητική λειτουργία τους σαν κόμματα της αλτερνατίβας ή εναλλακτικά κόμματα ή εκφραστές ανταγωνιστικών συμφερόντων. Αυτή η τάση ομοιογενοποίησης στην κορυφή του κράτους του συστήματος των κομμάτων ανταποκρίνεται απ' την μια στην απώλεια της πολιτικής διαλεχτικής, στην οποία αναφέρθηκα προηγουμένως, κι απ' την άλλη στον μετασχηματισμό της πολιτικής σε διαχείριση. Αν η πολιτική δεν είναι πια ο τόπος των καίριων επιλογών αλλά απλώς της καλής διακυβέρνησης, η τεχνική της θεμιτής διακυβέρνησης, τότε καταντά πια διαχείριση που νομιμοποιείται απ' τον ίδιο το χαρακτήρα της σαν αντιπροσώπευση των γενικότερων συμφερόντων, που εκφράζουν λίγο πολύ όλα τα κόμματα και λίγο ενδιαφέρει (στην πραγματικότητα ενδιαφέρει και πολύ μάλιστα γιατί είναι πάντα καλύτερα να υπάρχουν πολλά κόμματα παρά ένα μόνον) αν τα κόμματα είναι πολλά, αφού όλα μοιάζουν πολύ μεταξύ

τους. Μ' αυτή την έννοια η διαδικασία ομοιογενοποίησης των κομμάτων στην κορυφή του κράτους μπορεί να επιφέρει κι έναν κίνδυνο να εκλείψει ο πολιτικός πλουραλισμός ή τουλάχιστον να δύσει ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας της πολιτικής διαμάχης, άρα και η νομιμότητα της κοινωνικής σύγκρουσης που έχει πάντα (δεν ξέρω δυστυχώς ή ευτυχώς) πολιτικά σημεία αναφοράς. Επί πλέον αυτή η διαδικασία ομοιογενοποίησης των κομμάτων που μεταβάλλει την πολιτική σε διαχείριση μπορεί επί πλέον να επιφέρει και τον κίνδυνο να μεταβληθεί η πολιτική τάξη σε γραφειοκρατική, αδιάφορο αν είναι αιρετή ή διορισμένη. Απ' αυτή την σκοπιά ο κίνδυνος γραφειοκρατικοποίησης των μεγάλων καπιταλιστικών κοινωνιών, παρόλη την κρίση του κοινωνικού κράτους, είναι πράγματι μεγάλος εξ αιτίας των όλο και πιο στενών διασυνδέσεων μεταξύ πολιτικής και οικονομίας.

Δ.Δ.: Έχω όμως την εντύπωση ότι ακολουθείται ως προς αυτό, μία αντίθετη κατεύθυνση: ο νεο-φιλελευθερισμός χαρακτηρίζεται από την τάση να αφαιρεί από το κράτος ένα μεγάλο μέρος του ελέγχου της οικονομίας και της αγοράς που είχε προηγουμένως...

Λ.Φ.: Εγώ θα έλεγα ότι αυτή η ιστορία του νεο-φιλελευθερισμού αποτελεί μονάχα ένα σημάδι της σοβαρής ενίσχυσης του κεφαλαίου που σήμερα έχει την πρόθεση να εξασκήσει πολύ πιο αποφασιστικά το ειδικό βάρος του στην πολιτική ζωή των διαφόρων χωρών της Δύσης, τουλάχιστον εκεί όπου επικράτησε ο νεο-φιλελευθερισμός. Ο σύγχρονος καπιταλισμός όμως έχει στην πραγματικότητα ανάγκη από το κράτος, ένα κράτος με προνοιακές λειτουργίες όχι τόσο σε σχέση με τους άνεργους ή γενικότερα τους εργαζόμενους, όσο κυρίως σε σχέση με το κεφάλαιο. Λειτουργεί δηλαδή σαν ρυθμιστικός μηχανισμός και εν μέρει σαν μηχανισμός άμεσης κηδεμονίας της καπιταλιστικής συσσώρευσης, με παρεμβάσεις μόνιμα επιχωρηγητικές. Ιδιαίτερα στην Ιταλία, όπου η πλειοψηφία των βιομηχανιών πάντα βασίζονταν σ' αυτή την προνοιακή λειτουργία του κράτους, δεν υπάρχει πια εκείνος ο παράγοντας κινδύνου στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι τρομερές Χρεωκοπίες ορισμένων μεγάλων τυχοδιωκτών είναι ακραίες περιπτώσεις: στην πραγματικότητα η βιομηχανία απολαμβάνει μια σημαντική προνοιακή μεταχείριση και το κεφάλαιο δεν μπορεί να κάνει χωρίς αυτήν την, τώρα πια εσωτερική στον οικονομικό μηχανισμό, λειτουργία άμεσης ρύθμισης της καπιταλιστικής συσσώρευσης που εξασκεί το κράτος. Ο νεο-φιλελευθερισμός λοιπόν σήμερα είναι κυρίως μία επιστροφή στην υπογράμμιση της ελευθερίας της αγοράς που δεν αμφισβητεί την κρατική πρόνοια στις επιχειρήσεις.

^·Δ.: Κρίση του Welfare State είναι λοιπόν μόνον μία κρίση της πρόνοιας μόνον σε σχέση με τις υποτελείς τάξεις...

^·Φ.: Βέβαια, η μόνη όψη του περιορισμού των δημόσιων δαπανών που επιβάλλεται δυναμικά είναι εκείνη που προορίζεται στις υποτελείς τάξεις: οι συντάξεις, η ιατρο-φαρμακευτική περίθαλψη, η ανεργία, οι συγκοινωνίες, οι δημόσιες υπηρεσίες.

Ασφαλώς, πρόκειται για υπόθεση καθαρά πολιτική γιατί πέρα απ' την τάση που αναφέραμε, εγώ προσωπικά δεν πιστεύω ότι είναι δυνατόν να γυρίσουμε πίσω από *άθε άποψη, γιατί τότε πράγματι θα ξεσπάσουν στο τέλος εμφύλιοι πόλεμοι. Θέλω

να πω ότι το *Welfare State*, τα λεγόμενα δικαιώματα θετικών παροχών, παρόλο που δεν ικανοποιούνται πλήρως, τώρα πια είναι μέρος της δημοκρατίας, με την ουσιαστική σημασία της. Μία επιστροφή στο παρελθόν, στο παλιό φιλελεύθερο κράτος όπου το εργατικό δυναμικό αφήνονταν σ' ένα πρωτόγονο επίπεδο διαβίωσης, σήμερα θα ήταν δυνατή μόνον με ένα θεσμικό πλαίσιο φασιστικού τύπου: θεωρώ ότι πρόκειται για μία υπόθεση καθ' ολοκλήρου εξωτερική σε σχέση με τον ιστορικο-πολιτικό ορίζοντα ανάπτυξης των σύγχρονων κοινωνιών, ακριβώς γιατί ο φασισμός μεταξύ των άλλων επιφέρει και ένα πολύ βαρύ κόστος για το ίδιο το κεφάλαιο. Αλλά δεν πρόκειται μόνον για οικονομικά εμπόδια: η ίδια η πηγή νομιμοποίησης των σύγχρονων δημοκρατιών βρίσκεται ακριβώς στον αντιφασιστικό χαρακτήρα τους.

Α.Α.: Στο δοκίμιο σου «Κοινωνικό Κράτος και Κράτος Δικαίου» τάσσεσαι υπέρ της επεξεργασίας ενός «κοινωνικού κράτους δικαίου» που να εξασφαλίζει και τα δικαιώματα θετικών παροχών, όπως ακριβώς το Κράτος Δικαίου εγγυάται τα αρνητικά δικαιώματα μη επέμβασης στην ιδιωτική και δημόσια ζωή του πολίτη. Σ' αυτή την πρόταση σου υπάρχει μία επαναξιολόγηση του πολιτικού ρεφορμισμού;

Λ.Φ.: Πρέπει να συννενοηθούμε στην σημασία των λέξεων. Είμαι πεπεισμένος ότι ορισμένα δικαιώματα ελευθερίας, καθώς επίσης και τα κοινωνικά δικαιώματα, δεν μπορούν να είναι συμφέροντα που κατά ευγενική παραχώρηση ικανοποιούνται από το κράτος όταν και όπως αυτό θέλει... Είναι γεγονός ότι η ανάπτυξη του *Welfare State* πραγματοποιήθηκε χωρίς να υπάρξει μία ακόμα μεγαλύτερη ανάπτυξη της πολυσυνθετότητας του θεσμικού μηχανισμού ώστε να ανταποκρίνεται στις νέες παροχές που ζητούνται από το κοινωνικό κράτος. Αλλά κατά την γνώμη μου είναι λάθος να θεωρούμε την ικανοποίηση αυτών των δικαιωμάτων σαν ρεφορμιστική: Πρόκειται για ένα λάθος εφάμιλλο μ' εκείνο που γινόταν όταν αναθεωρούνταν τα δικαιώματα ελευθερίας σαν αστικά. Σε οποιαδήποτε δημοκρατία που τιμά αυτό το ουσιαστικό, κι ακόμη περισσότερο σε μία δημοκρατία σοσιαλιστικού τύπου, αυτού του είδους οι προσδοκίες, που αφορούν τις στοιχειώδεις ανάγκες επιβίωσης, καθώς και η ικανοποίησή τους, διαμορφώνουν την ίδια την ουσία της δημοκρατίας. Πρέπει όμως να κάνουμε έναν διαχωρισμό γύρω από το πώς ικανοποιούνται αυτές οι ανάγκες, διότι αν ικανοποιούνται δια μέσου πατερναλιστικών και αυθαίρετων μηχανισμών από τα πάνω, τότε βρισκόμαστε μπροστά σε ένα προνοιακό κράτος, σαν αυτό που επικρατεί ακριβώς εδώ στην Ιταλία: ένα κοινωνικό κράτος αυταρχικού τύπου, εφόσον η ικανοποίηση αυτών των αναγκών είναι πάντα ένας περιορισμός των ελευθεριών απ' την στιγμή που δεν αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα δικαιώματα κατοχυρωμένα απ' την νομοθεσία. Η ικανοποίησή τους είναι σ' αυτές τις περιπτώσεις καρπός διαπραγματεύσεων, πολιτικών συναλλαγών και καταντά ένα μέσο πολιτικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Αν αντίθετα καταφέρουμε να επιβάλουμε αυτές τις προσδοκίες σαν δικαιώματα, ακριβώς όπως η αστική τάξη επέβαλε κατά την γέννηση της τα φυσικά, θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, όπως η προσωπική ελευθερία, η ελευθερία σκέψης, κτλ., σαν δικαιώματα που μπορούν ν' αποτελέσουν αντικείμενο δίκης, τότε θα γίνουν στιγμές εξουσίας του συλλογικού ή ατομικού υποκειμένου στο οποίο ανήκουν. Το να μεταβάλουμε

δηλαδή αυτές τις προσδοκίες σε εξουσίες, εξασφαλισμένες από μία κατάλληλη θεσμική δομή, σημαίνει να πραγματοποιήσουμε την συγκεκριμένη πολιτική διαμόρφωση της δημοκρατίας και, εφόσον μιλάμε για κοινωνικά δικαιώματα, του σοσιαλισμού. Εν ολίγοις, θεωρώ, σε αντίθεση με μία ιδιαίτερα πρωτόγονη και απλοποιημένη παράδοση της μαρξιστικής ορθοδοξίας, ότι ο σοσιαλισμός επιφέρει όχι μίαν απλοποίηση αλλά μία περαιτέρω πολυπλοκότητα των θεσμικών μηχανισμών. Η απλοποίηση βασίζεται στην υπόθεση ότι τα πάντα απονεκρώνονται και αντικαθίστανται *De facto* από την εξουσία στην πιο καθαρή μορφή της, χωρίς ρυθμίσεις και περιορισμούς. Το φιλελεύθερο κράτος δημιούργησε ορισμένα όρια, ορισμένες απαγορεύσεις στον περιορισμό των ελευθεριών. Το σοσιαλιστικό κράτος θα έπρεπε να δημιουργήσει ορισμένες υποχρεώσεις σύμφωνα με τις οποίες ορισμένες προσδοκίες πρέπει να ικανοποιηθούν, διότι αποτελούν ένα δικαίωμα.

Ένα σοσιαλιστικό κράτος, δηλαδή μία ουσιαστική κι όχι μόνο τυπική δημοκρατία, που να βασίζεται στην ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται από μία νομικο-θεσμική σύνθεση που επεκτείνει τους χώρους ελευθερίας και επιβίωσης των πολιτών. Μ' αυτή την έννοια μπορούμε και να χρησιμοποιήσουμε την λέξη ρεφορμισμός. Η υπόθεση της ανατροπής του κράτους, που είχε εμφανιστεί και στην νέα αριστερά, ήταν κατά πολύ υποτελής σε μία μαρξιστική-λενινιστική παράδοση που ποτέ δεν προδιόγραφε τις θεσμικές μορφές της σοσιαλιστικής κοινωνίας, εμπεριείχε στοιχεία γιακοβινισμού, ιδιαίτερα στην Ιταλία όπου ο λενινισμός εμφανίστηκε με την εκδοχή του Γκράμσι, σαν μία «αυτορυθμιζόμενη κοινωνία» όπου υπάρχει η μορφή του «ηγεμόνα» -κόμμα, υποστηριζόμενο απ' την συνολική συναίνεση, σαν καθ' εαυτού ευεργετικός φορέας. Πρόκειται λοιπόν για μία θετική αντίληψη της εξουσίας, ενώ πρέπει να επιστρέψουμε σε ένα βασικό στοιχείο της φιλελεύθερης παράδοσης και να το εφαρμόσουμε και στο μελλοντικό σοσιαλιστικό κράτος, δηλαδή σε μία αρνητική αντίληψη της εξουσίας. Η εξουσία σαν κάτι το διαχωρισμένο από την κοινωνία είναι πάντα κάτι το αρνητικό, με την έννοια ότι έχει την τάση να συσσωρεύεται σε απολυταρχικές μορφές, να κυριαρχείται από αποκλειστικά δικές του λογικές, αυτή την φορά πραγματικά κορπορατιβιστικές. Το έλεγε ο ίδιος ο Μαρξ, ο κορπορατιβισμός είναι ίδιον των γραφειοκρατιών, των μηχανισμών της εξουσίας κι όχι της κοινωνίας, αντίθετα απ' ότι αντιλαμβάνονται οι πολιτικοί που βλέπουν πάντα τον κορπορατιβισμό στην κοινωνία και ποτέ στο πολιτικό σύστημα. Ακριβώς γιατί η εξουσία παρουσιάζει αυτή την τάση να απελευθερωθεί σε απολυταρχικές μορφές, πρέπει να εννοηθεί, και σε ένα μελλοντικό εργατικό κράτος, σαν κάτι που πρέπει να περιοριστεί, να ελεγχθεί, να μειωθεί στο ελάχιστο, με νομικές μορφές. Το δικαίο δεν είναι μόνον μία έκφραση εξουσίας, είναι και μία προστασία των χώρων ελευθερίας, των υποκειμενικών δικαιωμάτων.

Α.Α.: *Εδώ και μερικά χρόνια εμφανίστηκε στην Ιταλία ένας σοβαρός προβληματισμός νύρω από τα προβλήματα των φυλακών. Ιδιαίτερα οι κρατούμενοι της υπόθεσης «7 του Απριλίου» καθώς και ορισμένοι υπόδικοι που, χωρίς να υπογράψουν καμία πράξη μεταμέλειας και χωρίς να συνεργαστούν με τους κατήγορους, διαχώρησαν την θέση τους από Κ προμοκρατικές οργανώσεις, προώθησαν ορισμένες εμπειρίες πολιτικής συγκρότησης*

μέσα στις φυλακές. Στο ντοκουμέντο τους «Μία πολιτική γενιά είναι στην φυλακή» μιλούν μάλιστα και για μια «κεντρικότητα» του προβλήματος των φυλακών σήμερα στην Ιταλία. Εγώ προσωπικά νομίζω ότι το πρόβλημα αυτό είναι κεντρικό μόνον γι' αυτούς που το ζουν καθημερινά στην φυλακή, αλλά θα ήθελα και την δική σου γνώμη.

Λ.Φ.: Βέβαια, η φυλακή αποτελεί ένα κεντρικό πρόβλημα προπαντός για όποιον βρίσκεται μέσα, γιατί η φυλακή είναι ένας παράγοντας απομόνωσης κι αντιπροσωπεύει ένα ολοκληρωτικό σύμπαν: η φυλακή είναι πραγματικά ένας κόσμος κι από μέσα γίνεται αντιληπτός όχι μόνον σαν ένας κόσμος που αποκλείει αλλά και σαν ένας αποκλειστικός κόσμος. Αυτή η κεντρικότητα ενισχύεται, ιδιαίτερα τώρα, ύστερα από την κατάργηση της μεταρρύθμισης του 1975, ύστερα από την οικοδόμηση των φυλακών εξαιρετικής ασφαλείας, την γενική εφαρμογή του άρθρου 90 του κανονισμού των φυλακών, από τον δεσποτικό και αυταρχικό χαρακτήρα της διοίκησης. Η φυλακή έγινε σήμερα μία κοινωνία χωρίς δίκαιο, άγρια, όπου υπερισχύουν οι πιο ισχυροί, οι μαφίες που καταφέρνουν να καταλάβουν την εξουσία, ή οι αρχές των φυλακών. Υπάρχουν μία σειρά από ενδείξεις αυτών των μη ρυθμιζόμενων και άγριων συνθηκών που επικρατούν στις φυλακές: φτάνει ν' αναφερθώ στις απανωτές δολοφονίες που διαπράττονται μέσα απ' τα τείχη τους ή στις αυτοκτονίες. Ιδιαίτερα σε ορισμένες φυλακές, όπως εκείνη της Βογκέρα, όπου εφαρμόζεται πειραματικά η πλήρης απομόνωση του κρατούμενου, καθώς και μορφές βασανιστηρίων, τελείως αδικαιολόγητες και αναίτιες.

Η πρωτοβουλία των κρατουμένων που κάνουν αναφορά στον χώρο των «διαχωρισαντων» (πρέπει να διευκρινίσουμε ότι δεν αναφερόμαστε μόνο σ' αυτούς που πράγματι υπήρξαν μέλη τρομοκρατικών οργανώσεων κι ύστερα διαχώρησαν την θέση τους, αλλά και σ' εκείνους που υποστηρίζουν την αθωότητά τους: «διαχωρισαντες» λοιπόν μ' αυτή την έννοια είναι όλοι εκείνοι που δεν συμπεριλαμβάνονται μεταξύ των «ανένδοτων» τρομοκρατών) έχει απ' την μια τον σκοπό να εκκαθαριστεί η έκτακτη νομοθεσία και προπαντός να καταργηθούν εκείνα τα άρθρα που καθορίζουν μία παράλογη διχοτομία των κατηγορούμενων για τρομοκρατικές πράξεις (απ' την μια ο «ανανήψας», που συνεργάζεται με τους κατηγορούμενους, κι απ' την άλλη οι «ανένδοτοι» που διεκδικούν ακόμη την σωστότητα των τρομοκρατικών επιλογών τους), καθώς επίσης και μία θεμιτή δίκη για τους εαυτούς τους. Αυτό το πρόβλημα, κυρίως η επιστροφή στην ομαλότητα της μεταρρύθμισης, ξεφεύγει απ' τα πλαίσια των φυλακών: αφορά το πρόβλημα της ποινικής δικονομίας, της νομοθεσίας και πολλά άλλα. Είναι ένα πρόβλημα πολιτισμού, ένα από τα εδάφη όπου δοκιμάζεται το επίπεδο δημοκρατίας μίας χώρας. Κι αυτό γιατί η ποινική δίκη κι η επακόλουθη κάθειρξη είναι εκείνη τη στιγμή αντιπαράθεση μεταξύ κράτους και πολίτη όπου βγαίνουν στην επιφάνεια όλα τα πλαίσια αυθαιρεσίας που διαθέτει η εξουσία σε σχέση με τον πολίτη. Ιδιαίτερα στο ιταλικό ποινικό σύστημα που προδιαγράφει εγκλήματα των οποίων τα πλαίσια είναι πάντα γενικά κι αόριστα, όπως η «συγκρότηση ένοπλης συμμορίας» ή η «ανατρεπτική οργάνωση», σαν άδεια κουτιά που κάθε φορά ο δικαστής γεμίζει με αποκλειστικό γνώμονα την ανεξέλεγκτη βούληση του, αυτή η αυξανόμενη κρίση της αρχής της αυστηρής νομιμότητας είναι η δοκιμασία που υφίσταται ένα δημοκρατικό σύστημα: εδώ ακριβώς

διαφαίνονται οι δυνατότητες εξοστρακισμού και ποινικοποίησης όσων είναι ας πούμε γενικά, παρεκτρεπόμενοι ανεξάρτητα από τον όποιο αριθμό υπόδικων η κρατούμενων.

Συχνά αυτός ο συσχετισμός μεταξύ της δημοκρατίας και των ελευθέρων του πολίτη δεν γίνεται αντιληπτός, γιατί υπάρχει η αντίληψη ότι το ποινικό σύστημα είναι μόνον ένα μέρος, ένας δευτερεύων τομέας της κρατικής παρέμβασης. _νω ακριβώς εδώ διαφαίνεται τι είδους σχέση κυριαρχεί μεταξύ της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, μεταξύ της παρεκτρεπομένης μειοψηφίας και της μη παρεκτρεπομένης πλειοψηφίας, τίθεται το ερώτημα ποιοι είναι παρεκτρεπόμενοι πως εντοπίζονται και προδιαγράφονται. Δεν μπορούμε κατά κανέναν τρόπο ν' αποζητούμε την διαμόρφωση της ποινικής μορφής του «εχθρού του λαού» (ή στην Ιταλία, την μορφή της «ανατρεπτικής οργάνωσης») γιατί τότε συμβαίνει το εξής: σε μια περίοδο κοινωνικής γαλήνης δεν υπάρχουν «εχθροί του λαού», αλλά σε περιόδια αναταραχής μπορεί να είναι ο οποιοσδήποτε.

Α.Δ.: Θεωρείς ότι έδωσε οριστικά το τρομοκρατικό φαινόμενο στην Ιταλία;

Α.Φ.: Είμαι πεισμένος ότι στο πολιτικό επίπεδο η τρομοκρατία ηττήθηκε τελειωτικά: η τρομοκρατική υπόθεση που ενέπνεε τις Ερυθρές Ταξιαρχίες, τουλάχιστον στις πρώτες φάσεις τους, (γιατί υπάρχουν τουλάχιστον τρεις ή τέσσερεις γενιές τρομοκρατών αυτής της οργάνωσης) απέτυχε και δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις ώστε να ξαναεμφανιστεί σαν πολιτικό σχέδιο.

Κάτι το τελειώς διαφορετικό είναι η επιβίωση τρομοκρατικών τομέων που εξαρτάται από την γενικότερη κρίση που ζούμε. Θέλω να πω, ότι αν λάβουμε υπ όψη μας τις τελευταίες γενιές τρομοκρατών, αυτούς δηλαδή που έγιναν τρομοκράτες το '81 ή το '82, (κι απ' ότι μπορεί να κρίνει κανείς βλέποντας την φωτογραφία τους στις εφημερίδες πρόκειται για παιδιά, για ανήλικους) δεν έχουν καμία ιστορική μνήμη, δεν διαμορφώθηκαν στην περίοδο των μεγάλων κοινωνικών ρήξεων που κλόνισαν την Ιταλία, τότε πρέπει να αναρωτιόμαστε αν αυτού του είδους η τρομοκρατία έχει πολλά κοινά σημεία με μίαν ορισμένη εγκληματικότητα των νεανικών συμμοριών που αναπτύσσεται στις μεγάλες μητροπόλεις της Δύσης. Δεν θέλω να υπάρξουν αμφιβολίες η τρομοκρατία στην Ιταλία είναι κατ' εξοχήν ένα πολιτικό φαινόμενο. Προφανώς όμως στην ανάπτυξη της τροφοδοτήθηκε απο εκείνες τις τυπικές αιτίες που τροφοδοτούν τις εγκληματικές συμμορίες και σε άλλου τύπου κοινωνίες. Αναφέρομαι στις μεγάλες αμερικανικές μητροπόλεις όπου παρουσιάζεται το φαινόμενο των νεανικών εγκληματικών συμμοριών, που αποτελεί σημαο μίας διαφοράς, μίας ανταγωνιστικότητας όχι τόσο πολιτικής και κοινωνικής όσο υπαρξιακής. Στην Ιταλία υπάρχει αυτή η μακροχρόνια παράδοση πολιτικοποίησης τόσο του προλεταριάτου όσο του υπο-προλεταριάτου και των νεανικών στρωμάτων. Είναι επόμενο λοιπόν τέτοιες μορφές εγκληματικών συμμοριών να υφίστανται αυτή την ηγεμονία της πολιτικής. Αυτός ο ίδιος ο νέος εγκληματίας που σε άλλες χώρες σχηματίζει εγκληματικές μη πολιτικές συμμορίες (που εξ άλλου είναι πραγματικές σχέτες), στην Ιταλία εντάσσεται σε συμμορίες ή σχέτες πολιτικού χαρακτήρα είτε φασιστικές είτε της αριστεράς, όπου η πολιτική στ' αλήθεια παίζει έναν πολύ δευτερεύοντα ρόλο. Δεν είναι ούτε καν ένα νομιμοποιητικό προ-

σωπείο, αλλά ένας τρόπος έκφρασης, μία μορφή που υιοθετείται με τρόπο καθαρά επιφανειακό και ευκαιριακό. Γι' αυτό πιστεύω ότι κρούσματα τρομοκρατίας θα εξακολουθούν να παρουσιάζονται, αλλά δεν πρέπει να εξακολουθούν να λειτουργούν εκβιαστικά στην κοινή γνώμη σαν να επρόκειτο για την πολιτική τρομοκρατία κλασικού τύπου. Πάνω σ' αυτήν την σύγχυση παίχτηκε για υπερβολικά πολύ καιρό ένα παιχνίδι: Θέλω να πω η τρομοκρατία υπήρξε, υπήρξε ένα σχέδιο και υπήρξε μία μεγάλη επίθεση εναντίον του εργατικού κινήματος και των κινήματων αμφισβήτησης καθώς επίσης και εναντίον του συνόλου των θεσμών από μέρους της. Σήμερα όμως η τρομοκρατία πολιτικά ηττήθηκε και, παρόλο που δεν πρέπει να υποτιμούμε την επιρροή που ενδεχομένως είχαν ορισμένα περιστατικά σε ορισμένους νεανικούς χώρους, πρέπει να ξεκινήσουμε από την διαπίστωση ότι το φαινόμενο της οργανωμένης εγκληματικότητας (ασφαλώς δεν αναφέρομαι εδώ στην Μαφία ή στην Καμόρρα της Νάπολης) θα εξακολουθούν να υπάρχουν στις μεγάλες μητροπόλεις. Ίσως να εξακολουθούν να ονομάζονται Ερυθρές Ταξιαρχίες ή να υιοθετούν πολιτικές ονομασίες, αλλά η φύση τους έχει τελείως αλλάξει, δεν ανήκουν πια στο φαινόμενο της πολιτικής τρομοκρατίας της δεκαετίας του '70, αλλά σ' εκείνο της νεανικής εγκληματικότητας των μητροπόλεων. Δυστυχώς όμως καλλιεργείται η σύγχυση εν μέρει για την εκβιαστική λειτουργία του στην ιταλική κοινή γνώμη εν μέρει από την δειλία της αριστεράς που δεν αποφασίζει να μην θεωρεί πια σαν κεντρικό το πρόβλημα αυτό.

Αυτό το φαινόμενο θα εξακολουθήσει να είναι σημαντικό όσο σημαντικό είναι το πρόβλημα της νεανικής εγκληματικότητας, της ηρωίνης, της αποσύνθεσης της νεολαίας, αλλά δεν είναι δυνατόν να του αποδίδεται η πολιτική σημασία που είχε την εποχή της δολοφονίας του 'Αλντο Μόρο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρόκειται για την υπόθεση 7 του Απρίλη: σ' αυτήν την ημερομηνία το 1979 ο εισαγγελέας της Πάντοβα Καλόττzero διέταξε την σύλληψη 71 ηγετικών και μη στελεχών της Αυτονομίας, τόσο της Πάντοβα όσο άλλων ιταλικών πόλεων. Οι αμφισβητήσεις που οι συλλήψεις αυτές προκάλεσαν σ' ένα ευρύ τομέα της ιταλικής κοινής γνώμης αφορούν κυρίως τις κατηγορίες που αναγγέλθηκαν. Ενώ σε μία πρώτη στιγμή ο Τόνι Νέγκρι και οι σύντροφοί του κατηγορήθηκαν για συμμετοχή στην ηγεσία των Ερυθρών Ταξιαρχιών, κατόπιν η κατηγορία αυτή εγκαταλήφθηκε ως ανυπόστατη και αντικαταστάθηκε με εκείνη της «ένοπλης εξέγερσης» (για πρώτη φορά στην ιστορία της ιταλικής δημοκρατίας) καθώς και σε συμμετοχή σε μία σειρά από δευτερεύουσας σημασίας τρομοκρατικές πράξεις. Το θεωρητικό σκεπτικό των κατηγοριών, που ονομάστηκε το «θεώρημα Καλόττzero» είναι ότι υπάρχει μία οργανωτική συνέχεια μεταξύ των εξοικονομολογικών οργανώσεων της δεκαετίας του '60 και των τρομοκρατικών οργανώσεων που δημιουργήθηκαν αργότερα, χάρις στην ύπαρξη ενός μυστικού οργανωτικού μηχανισμού, που ονομάζεται Ο (Οργάνωση), και που κατευθυνόταν απ' τους κατηγορούμενους. Για περισσότερες λεπτομέρειες θλ. Δημ. Δεληολάνη «Η τρομοκρατία στην Ιταλία: κοινωνικό φαινόμενο ή πολιτική συνωμοσία;» στο «Βήμα» 20/1/80.

2. Για το Statuto dei Lavoratori βλ. Θεοδ. Θεοδώρου «Το δικαίωμα εργασίας στον ελληνικό ν. 1264/1982 και στον ιταλικό νόμο 300/1970» στο «Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου», Αθήνα, 8, 1983, σελ. 225-229.